

55. Соколов П. А. 50 лет деятельности Екатеринославского губернского земства и задачи его в настоящем и будущем // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 73. – 16 сентября.
56. Совецание по вопросам народного образования // Екатеринославская земская газета. – 1916. – 1 июля. – № 51. – С. 3-4.
57. Совецание по вопросам народного образования // Екатеринославская земская газета. – 1916. – 5 июля. – № 52. – С. 1.
58. Телеграмма председателя губернской управы К. Д. Гесберга // Екатеринославская земская газета. – 1916. – 20 сентября. – № 74. – С. 13.
59. Учет земель Новомосковского уезда Екатеринославской губернии (с одной картой). – Екатеринослав, 1908.
60. Цимлякова Т. Н. Материалы к истории Днепропетровского исторического музея в начале 1900–1920 годов / Т. Н. Цимлякова // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. (Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музезнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького). – Д., 2009. – Вип. 11. – С. 48–55.
61. Южно-русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе. – Екатеринослав, 1912.
62. Яценко В. Я. Катеринослав у 1917 р.: особливості революційного процесу / В. Я. Яценко // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. – 2002. – Вип. 10. – С. 108–113.

Надійшла до редколегії 02.11.2010

УДК 39.050

С. П. Микитчук

*Інститут мовознавства, фольклористики та етнографії
ім. М. Т. Рильського НАНУ*

ХАРКІВСЬКЕ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО – ОСЕРЕДОК ДОСЛІДЖЕНЬ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Аналізуються етнографічна діяльність Харківського історико-філологічного товариства, а також публікації етнографічного характеру на сторінках його друкованого органу «Сборник Харьковского историко-филологического общества».

Ключові слова: Харківське історико-філологічне товариство, «Сборник Харьковского историко-филологического общества», етнографія.

Анализируются этнографическая деятельность Харьковского историко-филологического общества, а также публикации этнографического характера на страницах его печатного органа «Сборник Харьковского историко-филологического общества».

Ключевые слова: Харьковское историко-филологическое общество, «Сборник Харьковского историко-филологического общества», этнография.

The ethnographic activity of Kharkov historical and philological society and also publications of ethnographic character on the pages of «Collection of Kharkov historical and philological society» are analyzed in the article.

Key words: Kharkov historical and philological society, Collection of Kharkov historical and philological society, ethnography.

Велике значення в етнографічному дослідженні Слобожанщини, Лівобережжя і загалом всієї України належить Історико-філологічному товариству в Харкові, заснованому в 1877 р. при історико-філологічному факультеті університету, основною метою якого був розвиток та популяризація історичних, етнографічних, філологічних та інших знань про Слобожанщину, Лівобережжя і всю Україну.

Проблема дослідження внеску Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ) у дослідження української етнографії знайшла своє відображення у працях В. Фрадкіна [30], В. Назаренка [15], О. Меделієвої [10], О. Нагірняка [14] та ін.

Наукова новизна нашої роботи полягає у спробі узагальнення внеску ХІФТ у розвиток етнографічної науки Наддніпрянщини, акцентуючи основну увагу на роль його друкованого органу «Сборник Харьковского историко-филологического общества».

Перше засідання Товариства відбулося 28 лютого 1877 р. (з цієї дати організація почала існувати). Згідно зі Статутом Товариства, його метою було поширення історичних і філологічних знань. Для досягнення поставленої мети ХІФТ мало влаштовувати засідання, охороняти пам'ятки матеріальної і духовної культури, встановлювати зв'язки з іншими всеросійськими та іноземними товариствами й установами. Товариство мало займатися переважно вивченням місцевої старовини. У центрі його уваги були питання історії рідного краю, збір, дослідження та вивчення пам'яток народної творчості.

Програма діяльності Товариства сформульована надзвичайно широко та різноманітно, проте пріоритетними були дослідження минулого українського народу, його культури. Засновник цієї організації професор Є. Редін зазначав: «Интерес к изучению вопросов, тесно связанных с культурной историей местного края... был, можно сказать, всегда главенствующим среди других научных интересов и запросов деятельности общества...» [18, с. 30]. Завдання, які мало вирішувати Товариство, охарактеризував також відомий український учений-етнограф М. Сумцов: «Харьковскому Историко-филологическому обществу выпала трудная задача – совместить в своей деятельности разные научные интересы, выдвинутые современным быстрым прогрессом историко-филологических изучений, позаботиться о собирании архивных материалов, описи их, из-

дания и разработки, позаботиться о собирании памятников старины, о чествовании памяти славных деятелей науки и литературы... В обществе находили выход специальные научные интересы в сфере истории языка и словесности, истории развития правовых отношений и институтов, истории церкви, истории искусства, по археологии и этнографии» [19, с. 19-20].

Найбільш значним заходом Товариства на початку ХХ ст. була підготовка та проведення XII Археологічного з'їзду в Харкові у 1902 р. У рамках підготовки до його проведення були здійснені численні експедиції членів Товариства з метою вивчення матеріальної культури населення Слобожанщини в етнографічному та діалектологічному відношеннях. Усі ці матеріали було опубліковано у «Трудах XII археологического съезда в Харькове» (М., 1905, т. 1–3).

Науковці ХІФТ під час з'їзду організували етнографічну виставку, що мала важливе значення для популяризації етнографічної науки та розвитку музейної справи Слобожанщини. Після закінчення роботи з'їзду виставка була закрита, а етнографічні матеріали були передані у власність Товариства. Так було започатковано Етнографічний музей, керівником якого став М. Сумцов, який систематизував матеріали колекції. Колекція музею складалася з таких відділів: 1) житло; 2) домашнє начиння, посуд, інші господарські приладдя; 3) манекени; 4) одяг; 5) землеробство; 6) бджолярство; 7) рибальство; 8) вироби з дерева; 9) гончарні вироби; 10) ткацтво; 11) ковальство; 12) золотарство; 13) народне мистецтво; 14) ритуальний відділ; 15) народна медицина; 16) дитячі іграшки; 17) плани і карти; 18) фотографії [29, с. 138].

Таким чином із моменту свого створення Етнографічний музей став важливою науковою ланкою не лише для підготовки дослідників-етнографів, а й популяризації етнографічної науки.

Проблеми, якими займалося Харківське історико-філологічне товариство, висвітлювалися на сторінках його друкованого органу «Сборник Харьковского историко-филологического общества» (далі СХИФО). У цьому збірнику наукових праць Товариства, який виходив раз на рік, одне з важливих місць займала етнографічна проблематика. Це були переважно дослідження з області духовної культури українців чи фольклорно-етнографічні публікації.

Серед загальних досліджень, які були опубліковані на сторінках СХИФО, варто назвати публікацію В. Бабенка «Из этнографических наблюдений в Екатеринославской губернии» [1]. Досліджуючи населення вищеназваної губернії, автор дійшов невітшних висновків про втрату цим населенням своїх національних особливостей у побуті та костюмі, хоча, з іншого боку, етнограф констатує збереження місцевої говірки. На українців, як вважає автор, сильний вплив здійсни-

ли інші народи, які знаходилися на більш високому рівні культурного розвитку (наприклад німці). Вчений, проаналізувавши землі Катеринославської губернії, визначає місця, де краще, а де гірше зберігся домашній побут, визначає особливості внутрішньої частини хати, її розпис, матеріал господарських будівель [1, с. 338–340]. Далі вчений описав зміни, які відбувалися у народному одязі (поступовий перехід від широкого і просторого до тісного та вузького), а також подав опис гардероба жінки та чоловіка. Відзначив також те, що звичай справляти весілля українцями та іншими народами істотно відрізняються [1, с. 342–347]. Цінність публікації В. Бабенка полягає не лише у тому, що він подав етнографічні характеристики українців Катеринославської губернії, а й спробував проаналізувати особливості їх національного побуту, які відрізняють українців від інших народів, що населяють губернію.

Знайшли висвітлення на сторінках СХИФО проблеми, присвячені різним темам, що стосуються проблематики сімейних звичаїв та обрядів, зокрема поховальній обрядовості. В цьому контексті варто згадати дослідження Д. Зеленіна «Народный обычай «греть покойников»» [3] та П. Іванова «Очерк воззрений на загробную жизнь» [8].

Етнограф Д. Зеленін дослідив досить цікавий звичай, пов'язаний з уявленнями про потойбічне життя. Він довів, що звичай «гріти покойника» належить до числа досить архаїчних. У давнину розпалювали у дворі багаття на Коляду, оскільки вважали, що померлі родичі у цей час приходили зігріватися, і що після цієї дії пшениця виродить гарно (червона) [3, с. 257]. Вчений подав короткий історіографічний огляд опису цього звичаю (Пясецький «Исторические очерки г. Орла», публіцист Е. Марков). Учений констатував, що цей звичай відомий в областях виключно давніх в'ятичів, де переважало трупоспалення, проте при особистому його дослідженні автор не знайшов жодних доказів на користь цього.

Дослідник П. Іванов у статті «Очерк воззрений на загробную жизнь» розкриває погляди жителів Куп'янського повіту на потойбічне життя, взяті з розмов із старими людьми. Зокрема, у публікації подаються відповіді на запитання про те, звідки з'являється душа (від бога, який через ангела відсилає її на землю), в якій частині тіла живе душа (у всьому тілі, хоча найбільше у крові) [8, с. 244–248]. Досить різноманітними, як підкреслює П. Іванов, є народні уявлення повіту про рай: одні вважають, що він знаходиться на небі, проте окремо від царства небесного, інші – на землі у вигляді багатьох гарно убраних кімнат чи прекрасного саду [8, с. 254]. Таким чином, аналізуючи дослідження П. Іванова, можна підсумувати, що населення Куп'янського повіту уявляє життя після смерті по-різному, проте спільним є уявлення про рай – як прекрасне місце, проте цілком

«оземлене», таке місце – про яке простий народ мріє і компенсує свої незбутні мрії тим, що бог йому влаштує саме таке життя після смерті, як подарунок за праведне земне життя.

Проблемі дослідження такого аспекту сімейного побуту, як етнопедагогіка, присвячена публікація П. Іванова «Игры крестьянских детей в Купянском уезде» [5]. Етнограф відзначив численність, проте одноманітність та малозмінність дитячих ігор. У більшості з них можна побачити залишки давнього поклоніння силам та явищам природи (дитячі приказки про дощ, звернення до божої корівки та ін.). Більшість дитячих ігор мають значення лише для порівняльної етнографії та національної педагогіки.

Досить цікавою є стаття етнографа П. Іванова «Дни недели» [4], присвячена дослідженням з області народного календаря. Вчений охарактеризував кожен день тижня, наповнивши їх інформацією народного етнографічного змісту. Зокрема, неділя – велике свято, коли абсолютно не можна працювати, понеділок – уособлення старого чоловіка, що зустрічає душі померлих і веде їх у потойбічне життя, вівторок – сприятливий день для початку роботи, серeda – асоціюється з образом жінки, в цей день потрібно поститись, четвер – робочий день, п'ятниця – пісний день, асоціюється з образом дівчини, користується серед простого народу великою повагою, субота – «не робота, помий, помаж, та й спати ляж», насправді один з найтяжчих днів тижня [4, с. 276–288].

Ціла низка досліджень на сторінках СХИФО присвячена проблемам народних вірувань українців: П. Іванов «Народные рассказы о ведьмах и упырях» [6], «Народные рассказы о ведьмах, леших, водяных и русалках» [7], М. Сумцов «Колдуны, ведьмы и упыри» [23], «Личные обереги от сглаза» [24], «Пожелания и проклятия» [26], «Слово о бездождии» [28], «Жаба и лягушка в народных поверьях и сказках» [21] В. Милорадович «Украинские чары» [13], Ф. Миловидов «Жаба и лягушка в народном мирозерцании, преимущественно малорусском» [11].

Український етнограф П. Іванов у публікації «Народные рассказы о ведьмах и упырях» навів досить цікаві дані щодо одного з найцікавіших персонажів української демонології. Вчений класифікує відьом за двома видами: природжені (ті, які отримали відьомську силу від природи) та навчені (ті, що отримали відьомську силу від перших шляхом навчання). Найчастіше злі функції серед людей виконує саме другий вид відьом [6, с. 156]. Окрім того, автор розкрив особливості використання відьмами своєї сили, їхні здатності до різноманітних перетворень. Загалом дослідження містить багато цінної інформації, що стосується цього демонологічного персонажу.

Досліджуючи домовиків, русалок, водяних та лісовиків, учений показав трансформацію у народних уявленнях різноманітних епізодів боротьби двох начал: добра та зла. Етнограф зазначає, що таких персонажів, як домовий, чорт, водяний, об'єднує те, що народ їх сприймає як злих духів. А образ русалки – це поетичне створіння, яке від образу душі померлої до хрещення дитини перейшло трансформацію в образ нечистої сили [7, с. 23]. Таким чином, етнограф констатував, що народні уявлення в різні надприродні істоти з часом не зникають, а лише поступово відходять від поетичності до двополюсності, де кожна істота займає свою нішу серед істот «добра» чи «зла».

Вивчення народних вірувань українців було належним чином висвітлено М. Сумцовим на сторінках СХИФО. Етнограф у публікації «Колдуны, ведьмы и упыри» констатував, що при вивченні повір'їв про відьом варто якнайчастіше використовувати порівняльно-етнографічний метод дослідження [23, с. 232]. Це була досить влучна порада у зв'язку з тим, що до кінця XIX ст. українська етнографічна наука в цілому страждала надто великою описовістю, недостатнім аналізом та порівняльними методами, які один з перших почав вводити М. Сумцов.

У іншій публікації «Личные обереги от сглаза» М. Сумцов дослідив пристрій, що є поширеним на всій території України. Етнограф розкрив особливості пристрою, його небезпеку, обереги, які існують від нього. Зокрема, всі обереги він поділив на три групи: речові (предметні), символічні та словесні (замовляння). Вчений подав докладний опис найрізноманітніших оберегів, які використовуються як українцями, так і іншими народами, а також описав багато способів передачі пристрою [24, с. 94–112].

Досліджуючи побажання та прокляття українців (публікація «Пожелания и проклятия»), М. Сумцов описав психологічну сторону вищеназваних дій людини, акцентуючи увагу на тому, що побажання добра виникають у хвилини світлого настрою, зла – роздратування [26, с. 183].

Цікавим є порівняння українців та росіян, яке зробив М. Сумцов у публікації «Слово о бездождии». Автор підмітив, що у часи засухи росіяни схильні до лайки, а українці до проклять [28, с. 391]. Таким чином, етнограф підмітив нехай навіть і дрібнопобутову, проте все-таки розбіжність між українцями та росіянами.

У публікації про місце жаби у народних уявленнях М. Сумцов констатував, що народні повір'я про жабу входять до складу повір'їв та казок про чаклунство. Автор довів, що жабу можна розглядати у цьому аспекті щонайменше в п'яти позиціях: як засіб чаклунства, як перетворена красуня, як персонаж боротьби зі злім, як благородна тварина та як зооморфний образ зими [21, с. 243].

Учений В. Милорадович у публікації «Украинские чары» характеризує особливості сприйняття людиною невідомих для неї явищ природи і витoki з цього прагнень управляти нею [13, с. 232]. Етнограф розрізняє людські чари у трьох основних застосуваннях: вплив на природу, вплив на рішення суду, любовні чари. При цьому саме любовним чарам автор відводить першість у поширенні та застосуванні їх народом.

Дослідник Ф. Миловидов у своєму дослідженні про місце жаби у народному світогляді охарактеризував цю істоту не лише з негативної сторони (як шкідливу, як метаморфозу нечистої сили), а й з позитивної (як лікувальний від багатьох недуг засіб) [11, с. 358]. Він розкрив місце жаби у творах народної словесної творчості, в народних забобонах, прикметах, повір'ях. З однієї сторони, народні спостереження показали, що жаба володіє інстинктивним відчуттям зміни погоди, з іншої – таємничим зв'язком з небесними явищами та підземним світом, що наближає її до істот, чиє існування наповнене демонічною суттю.

Висвітленню проблем, пов'язаних із народною обрядовістю, присвячена публікація С. Чернявської «Обряды и песни с. Белозерки Херсонской губернии» [31]. Етнограф дослідила обряди та повір'я краю. Вона констатувала, що Херсонська губернія відрізняється багатоманітністю етнографічного складу населення. Дослідниця подала цікаві етнографічні особливості народів, що населяють Херсонську губернію. Зокрема: молдовани, болгари та частково поляки схильні українізуватися, натомість німці та євреї – утримують риси своєї національності [31, с. 112].

Варто звернути увагу на публікації, присвячені постатям видатних українських учених-етнографів. Учений М. Сумцов є автором двох статей: «Г. О. Квитка, как этнограф» [20] та «И. И. Манжура, как поэт и этнограф» [22].

Характеризуючи Г. Квітку як етнографа, М. Сумцов підкреслив, що у творах письменника яскраво окреслені звичаї, повір'я, культурні особливості дворян та селян Харківської губернії [20, с. 182]. Незважаючи на те, що Г. Квітка не видавав своїх записів у вигляді сирого етнографічного матеріалу, а надавав своїм етнографічним матеріалам літературної обробки, його внесок у етнографію 30–40-х рр. XIX ст. є значним.

Стосовно іншої визначної особистості – І. Манжури, то М. Сумцов підкреслив значимість його внеску в етнографію через різноманітні публікації (в «Русской Старине» видав три історичні пісні). А головною етнографічною працею вченого є «Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях» [22, с. 253–255].

Заслуговує на увагу також публікація М. Сумцова «Побутова сторона в «Енеїді» І. Котляревського» [25]. Етнограф дослідив історіографію дослідження «Енеїди». Зокрема, він навів думки П. Куліша, який критично відносився до цього твору (вважав, що у ньому показано глузування над українцями), М. Костомарова, який вбачав у творі «вірну картину малоруського життя», Дашкевич бачив у «Енеїді» поєднання пародії та бурлеску з глибокими думками [25, с. 142-143].

М. Сумцов у цьому дослідженні зробив влучні висновки про те, що велика кількість українських письменників були водночас і етнографами з тією лише різницею, що письменники, які творили у першій половині XIX ст., вводили етнографічний матеріал у літературні твори, і він там розчинявся, а письменники більш пізньої епохи видавали етнографічні матеріали переважно окремо.

Важливе місце на сторінках СХИФО займала фольклорно-етнографічна проблематика. У цьому контексті варто згадати про публікації Я. Новицького «Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные в Екатеринославской губернии в 1874–1894 гг.» [16], І. Манжури «Малорусские сказки, предания и поверья, записанные в Екатеринославской губернии» [9], В. Милорадовича «Сборник малорусских песен Лубенского уезда Полтавской губернии» [12], В. Данилова «Ненародные песни в украинском фольклоре» [2], М. Сумцова «Розыскание в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах» [27].

Етнограф Я. Новицький, досліджуючи пісні українського народу, показав закономірність втрати поезією старовини своєї живучості. Відповідно до вимог духу часу історичні пісні поступаються місцем солдатським, при цьому перші стають нудними та незрозумілими [16, с. 50]. Вчений дослідив відображення у пісенній творчості часів боротьби з іноземними загарбниками, любовну тематику, а також старовинні різдвяні пісні, сімейно-побутові, жартівливі та ін.

Інший дослідник пісенної творчості В. Милорадович, досліджуючи пісні Лубенського повіту Полтавської губернії, подав коротку історіографічну довідку дослідження пісенної творчості народу (М. Симонович, А. Чужбинський, А. Зайчевич, Н. Кондратковський) [12, с. 1]. У публікації етнографа висвітлено родинну обрядовість, колискові, молодіжні пісні, весілля та весільні пісні, поховальні голосиння. Тобто автор подав комплексну характеристику пісенної творчості українців досліджуваного краю.

Цікавому аспекту дослідження пісенної творчості присвячена публікація В. Данилова. Вчений, зокрема, дослідив пісні, які належать до українського ліричного фольклору, але складені не самим народом, а перейшли до нього від освічених верств населення. Вчений до-

вів, що вплив пісень ненародних на народну пісню у більшості випадків є випадковим і обмежувався незначним колом осіб, іноді лише носієм тієї чи іншої пісні [2, с. 279]. Таким чином, література освіченого суспільства, яка дуже багато взяла з народної поезії, зі свого боку зробила дуже непомітний внесок у поезію народну.

Видатний етнограф М. Сумцов у дослідженні в галузі українського анекдоту констатував велику актуальність цього напрямку досліджень через недослідженість проблеми. Вчений поділив усю анекдотичну літературу на два розряди – казки про дурних окремих людей та казки про дурні народи [27, с. 119]. Він висвітлив особливості та ознаки народної дурості, зробив висновки про значимість порівняльного дослідження народних казок та анекдотів у контексті не лише інформаційного збагачення, а й розширення симпатій до об'єкта вивчення.

Дослідив українські казки Катеринославської губернії І. Манжура [9], який збагатив українську етнографію новими казками, які до цього в науковий обіг іншими етнографами, зокрема М. Драгомановим та І. Рудченком, не вводилися.

Отже, Харківське історико-філологічне товариство було об'єднанням патріотично настроєної української громадськості, яка своєю багаторічною діяльністю зробила значний внесок у всебічне вивчення матеріальної та духовної культури як населення Слобідської та Лівобережної, так і всієї України, збагативши українську етнографічну науку дослідженням важливих сторінок української минувшини.

Бібліографічні посилання

1. *Бабенко В.* Из этнографических наблюдений в Екатеринославской губернии / В. Бабенко // Сб. Харьковского историко-филологического общества. – Х., 1905. – Т. 16. – С. 337–349.
2. *Данилов В.* Народные песни в украинском фольклоре / В. Данилов // СХИФО. – Х., 1909. – Т. 18. – С. 279–286.
3. *Зеленин Д.* Народный обычай «греть покойников» / Д. Зеленин // СХИФО. – Х., 1909. – Т. 18. – С. 256–272.
4. *Иванов П.* Дни недели / П. Иванов // СХИФО. – Х. – 1905., Т. 16. – С. 276–292.
5. *Иванов П.* Игры крестьянских детей в Купянском уезде / П. Иванов // СХИФО. – Х., 1890. – Т. 2. – С. 1–81.
6. *Иванов П.* Народные рассказы о ведьмах и упырях / П. Иванов // СХИФО. – Х., 1891. – Т. 3. – С. 156–228.
7. *Иванов П.* Народные рассказы о ведьмах, леших, водяных и русалках / П. Иванов // СХИФО. – Х., 1893. – Т. 5. – С. 23–74.
8. *Иванов П.* Очерк воззрений на загробную жизнь / П. Иванов // СХИФО. – Х., 1909. – Т. 18. – С. 244–256.
9. *Манжура И.* Малорусские сказки, предания и поверья, записанные в Екатеринославской губернии / И. Манжура // СХИФО. – Х., 1894. – Т. 6. – С. 161–197.

10. *Медалієва О.* Роль університетських історичних наукових товариств України в українському національному відродженні (ост. третина XIX ст. – 1917 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. Медалієва. – Черкаси, 2005.
11. *Міловидов Ф.* Жаба и лягушка в народном миросозерцании, преимущественно малорусском / Ф. Міловидов // СХИФО. – Х., 1913. – Т. 19. – С. 358–400.
12. *Милорадович В.* Сборник малорусских песен Лубенского уезда Полтавской губернии / В. Милорадович // СХИФО. – Х., 1897. – Т. 10. – С. 1–223.
13. *Милорадович В.* Украинские чары / В. Милорадович // СХИФО. – Х., 1909. – Т. 18. – С. 232–244.
14. *Нагірняк О.* Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917 р.) / О. Нагірняк. – К., 2007.
15. *Назаренко В.* Харьковское историко-филологическое общество. Вопросы литературоведения / В. Назаренко. – Х., 1999.
16. *Новицкий Я.* Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные в Екатеринославской губернии в 1874–1894 гг. / Я. Новицкий // СХИФО. – Х., 1894. – Т. 6. – С. 49–160.
17. О собирании историко-этнографических материалов // СХИФО. – Х., 1899. – Т. 11. – С. XXII–XXIII.
18. *Редин Е.* Ученая деятельность Историко-филологического общества при имп. Харьковском университете за первые 25 лет его существования (1877–1902). – Х., 1904.
19. Речь проф. Н. Ф. Сумцова по поводу 25-летия Харьковского историко-филологического общества // СХИФО. – Х., 1908. – Т. 14.
20. *Сумцов Н. Г. О.* Квитка, как этнограф / Н. Сумцов // СХИФО. – Х., 1905. – Т. 16. – С. 182–210.
21. *Сумцов Н.* Жаба и лягушка в народных поверьях и сказках / Н. Сумцов // СХИФО. – Х., 1897. – Т. 9. – С. 242–243.
22. *Сумцов Н. И. И.* Манжура, как поэт и этнограф / Н. Сумцов // СХИФО. – Х., 1905. – Т. 16. – С. 242–266.
23. *Сумцов Н.* Колдуны, ведьмы и упыри / Н. Сумцов // СХИФО. – Х., 1891. – Т. 3. – С. 229–298.
24. *Сумцов Н.* Личные обереги от сглаза / Н. Сумцов // СХИФО. – Х., 1897. – Т. 9. – С. 93–112.
25. *Сумцов Н.* Побутова сторона в «Енеїді» І. Котляревського / Н. Сумцов // СХИФО. – Х., 1905. – Т. 16. – С. 142–163.
26. *Сумцов Н.* Пожелания и проклятия / Н. Сумцов // СХИФО. – Х., 1897. – Т. 9. – С. 183–208.
27. *Сумцов Н.* Розыскание в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах / Н. Сумцов // СХИФО. – Х., 1899. – Т. 11. – С. 118–316.
28. *Сумцов Н.* Слово о бездождии / Н. Сумцов // СХИФО. – Х., 1914. – Т. 21. – С. 390–396.
29. Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905). – Х., 1911.
30. *Фрадкин В.* Фольклорно-этнографическая деятельность Харьковского историко-филологического общества, 1877–1919 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Л., 1973.
31. *Чернявская С.* Обряды и песни с. Белозерки Херсонской губернии / С. Чернявская // СХИФО. – Х., 1893. – Т. 5. – С. 82–166.

Надійшла до редколегії 04.11.2010